

Dolkproduktion og -distribution i senneolitikum

Af Lisbeth Wincentz Rasmussen

1. Indledning

Handel og udveksling kan betragtes som omfattende fænomener, der indgår som en integreret del af det kulturelle system (1). Inden for samme kulturelle system kan der forekomme forskellige udvekslingsmønstre eller cirkulationssystemer, afhængig af hvilken symbolsk betydning genstandene har, og i hvilken social sammenhæng de indgår (2). Udvekslingsmønstre kan afspejles i distributionen, som den fremgår af udbredelseskort. Ændringer i udbredelsesmønstre kan være udtryk for både forandringer af udvekslingssystemet, af genstandenes status og af deres betydning i den sociale sammenhæng.

I slutningen af yngre stenalder erstattede dolke af flint eller metal stridsøkser som statusindicerende våben over store dele af Europa. Sydskindaviens svar herpå var en storproduktion af flintdolke. Disse forekommer også uden for Sydskindavien og indikerer angiveligt kommunikation over større områder. I Mellemuropa udformedes metalkulturerne med tradition for hamring i vest og støbning i øst fulgt af store sociale ændringer: klokkebægerkulturens specielle fremtræden samt opkomsten af rangsystem og »elitegrupper« inden for Aunjetitzkulturen (3). I løbet af senneolitikum introduceredes bronzen i det sydskindaviske område, hvilket kulminerede med deponeringen af især støbte metaller i slutningen af perioden. Disse faktorer

må have indvirket på det hjemlige kulturelle system, på dets produktion og distribution.

I det følgende vil det blive analyseret, hvorledes dette giver sig udslag i det senneolitiske fundmateriale fra Danmark. Der tages udgangspunkt i enkelte genstandstyper ved at undersøge deres fundsammenhænge og udbredelse. Basis herfor er flintdolkenes, hvis typologi og kronologi ligger nogenlunde fast, og hvis registreringsniveau er forbilledligt (4). Det vil blive undersøgt, om der er en sammenhæng mellem ændringer i produktion og distribution, og om denne korresponderer med dolkenes sociale og symbolske betydning, samt hvorledes det øvrige materiale forholder sig hertil.

2. Flintdolkenes udbredelse og fundsammenhæng

Flintdolkenes er senest inddelt af Lomborg i seks typer (fig. 1). Type I-III er lancetformede eller har lancetformet blad, mens type IV-VI har bladets bredeste sted nær grebet. Type I er således lancetformet uden eller med kun svagt betonet greb. Undertype A har bladets bredeste sted nær spidsen, undertype B nær midten af stykket, mens undertype C er som B, men parallelretoucheret. Undertype D har svajede sidekanter, der giver et svagt betonet greb. Type II har tydeligt greb med spidsovalt eller ovalt tværsnit. Type III

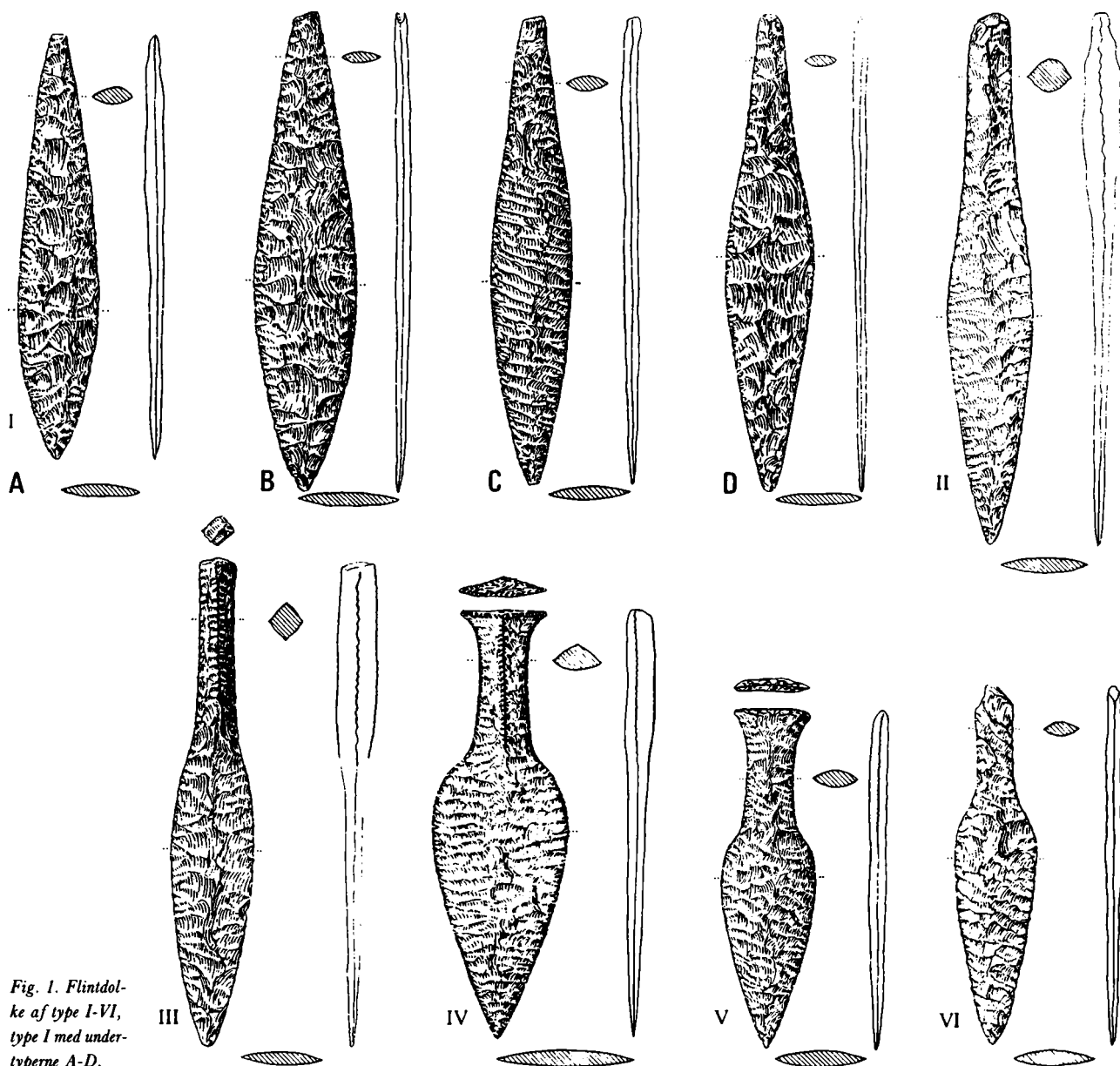

Fig. 1. Flintdolke af type I-VI, type I med undertyperne A-D.

har greb med rhombisk eller afrundet rhombisk tværsnit. Type IV har greb med rhombisk, trekantet eller rektangulært tværsnit og udvidet grebende. Type V har form som type IV, men grebets tværsnit er spids-ovalt eller ovalt. Type VI er som type V, men uden udvidet skaftende.

Alle dolktyperne har en række undertyper, men kun de, der er nævnt under type I synes at have tydelig korologisk og kronologisk betydning. Lomborg påviser, at dolktyperne I-VI er en kronologisk række, og deler senneolitikum i perioder herefter: SN A dolke af type I, SN B dolke af type II og III samt SN C dolke af type IV-V. Dolke af type VI tilhører ældre bronzælder. I tidlig ældre bronzælder arbejder man med en opdeling i to geografiske zoner. Zone I omfatter Nord- og Østjylland, Øerne samt Sydsverige, mens zone II omfatter det øvrige Jylland. Denne zoneopdeling mener Lomborg har sin forudsætning i og kan spores tilbage til senneolitisk tid, idet zone I allerede fra periodens begyndelse var i kontakt med mellemeuropæiske kulturer, mens zone II var isoleret i forhold hertil og havde stærkere kontakter til naboområdet mod syd. Dolke af type I er som nævnt inddelt i fire undertyper (5). Heraf skal IA være den tidligste, og produktionen af den startet i Limfjordsområdet. Depoter med denne type er da også koncentrerede i Limfjordsområdet og herfra udbredt til især det nordlige Jylland. Det samme gælder for type IB, som blot forekommer mere hyppigt. Type IC, den parallelretoucherede variant, synes at være en særlig jysk form, mens ID er østdansk, idet den som den eneste af type I dolkene findes i depoter koncentrerede til Stevns/Møn-området (6)(fig. 2).

Udbredelsesmønstrene for type I dolke har det til fælles, at forekomsten af dolke er størst i de områder, hvor velegnet flint til produktion var lettest tilgænge-

lig. Det samme gælder depotfund af samme type. Med afstanden fra disse områder aftager antallet af dolke proportionalt. Dette udbredelsesmønster er især tydeligt for dolke af type IA-C. Denne form for spredning er tidligere beskrevet som et mønster, der skulle afspejle et simpelt udvekslingssystem (7).

I tabellen fig. 3 er dolkenes fordeling på fundgrupperne depoter, grave og løsfund angivet (8). Heraf fremgår, at type IA og B har nogenlunde ens fordeling på de tre grupper, mens type IC adskiller sig klart ved kun at have 2,4% i depoter mod 73,4% i grave. Den parallelretoucherede type IC dolk forekommer især i gravfund og dens symbolske betydning kan være en speciel markering af status. Den østlige type ID er fordelt på depoter og grave næsten som type IA og B, men findes i større antal som løsfund.

Type ID kan ses som den typologiske forudsætning for type II dolke, hvorpå grebet får tydelig udformning. Også depoter med type II dolke er koncentrerede til Østdanmark. I overensstemmelse hermed viser type II en spredning, der har koncentration i det område, hvori flest depoter findes for derefter at aftage med afstanden herfra. Med hensyn til fundforhold er der således ligeledes overensstemmelse med type ID og II (9) (fig. 4).

Med type III dolke sker der en ændring i det generelle mønster i forhold til de tidligere dolke. Fra og med type ID-II er depoter koncentrerede i Østdanmark. Det samme gælder for type III, men den videre udbredelse er nu ikke tydeligt aftagende med afstanden fra depoterne. Depoter med de seneste dolktyper har ingen betydelige koncentrationer, og dolke af type IV-V (VI) er ligesom type III jævnt fordelt over hele landet og viser endog en ophobning i det sydlige Danmark, dvs. uden for de områder, der traditionelt anses for flintrige (10) (fig. 5).

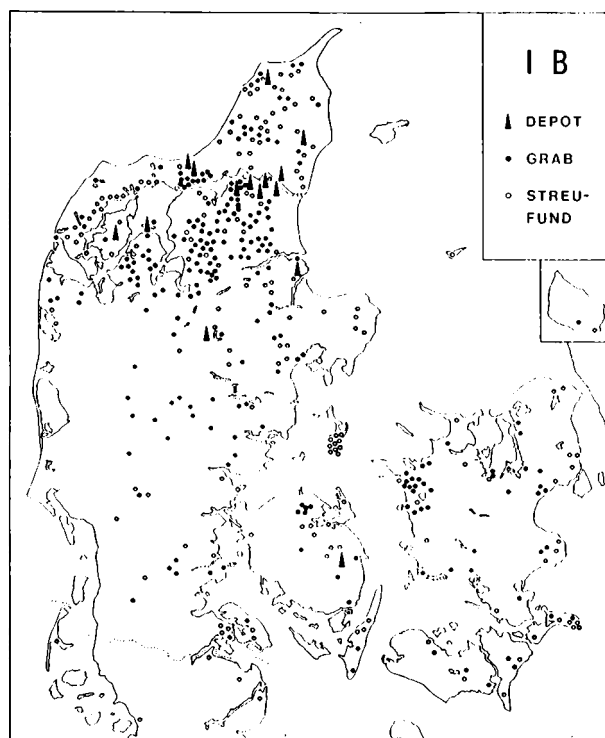
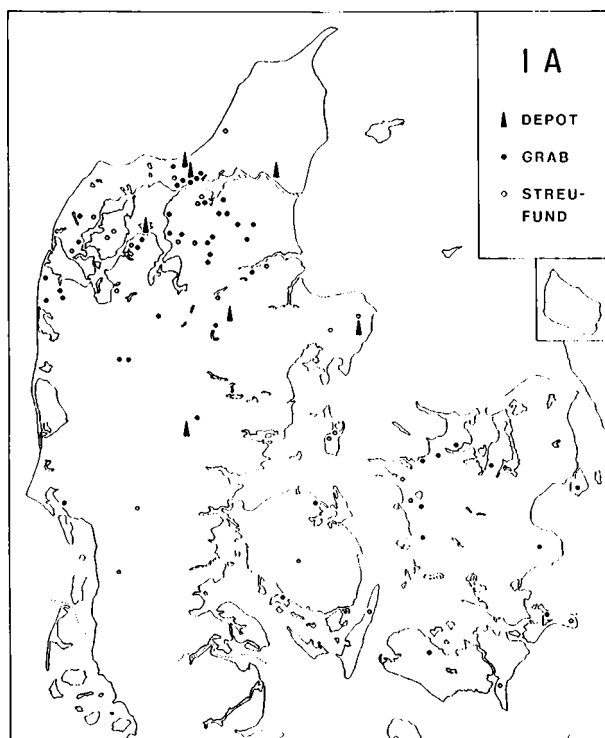

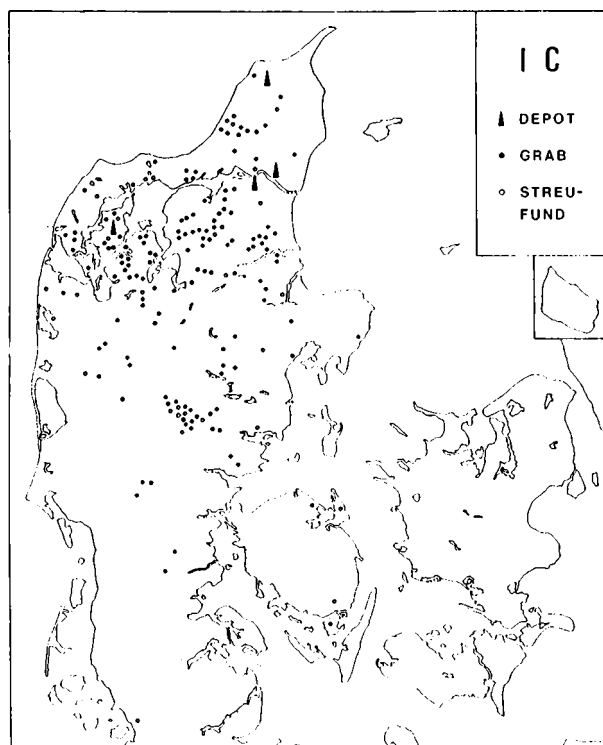
Fig. 2. Udbredelsen af type I dolkens undertyper. Efter E. Lønborg 1973.

Også med hensyn til fundforhold sker der en ændring fra og med type III dolke. Andelen af dolke i depoter aftager mærkbart, mens antallet af løsfund stiger tilsvarende. Andelen af type III-V (IV) dolke i grave er generelt lidt lavere end for de tidligere typer.

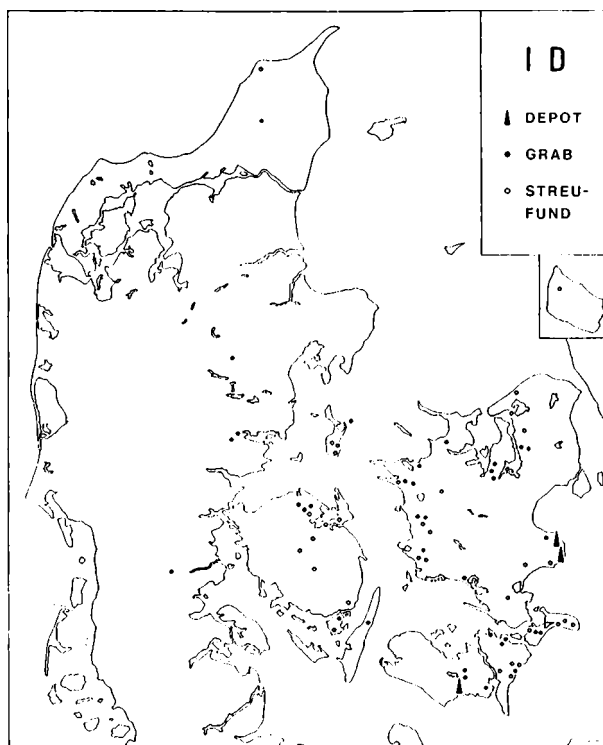
Dolke af type I-II følger altså det samme produktions- og distributionsmønster og er fordelt med nogenlunde ens andel på de forskellige kontekster. Fra og med type III sker der en ændring i både produktionen, distributionen og konteksterne for dolke.

3. Ældre senneolitikum

Som det fremgår, havde Nordjylland en monopolstilling i fremstilling og distribution af type IA, B og C dolke, og type IC var specielt tilknyttet grave. Parallelretouchering kræver i forhold til almindelig fladeretouchering en meget større teknisk formåen. Dels må slibning, der i sig selv er en krævende proces, i langt de fleste tilfælde være udført forud for parallelretoucheringen for at kunne styre afpresningerne, dels kræver parallelretoucheringen en særlig teknik. Både dens

»produktionsomkostninger« og det faktum, at den er specielt tilknyttet grave, sandsynliggør, at type IC dolken markerer status. I følge Lomborg forekommer type IC i 37 enkeltgrave (11). Ud over dolken er der rav i 2 og flintpile i 5 af disse grave. Med disse 5 IC dolke er der tilsammen fundet 24 pilespidser, hvilket er forholdsvis flere end sammen med andre dolktyper (12). Som helhed forholder det sig da også sådan, at grave med flere pilespidser har en klar hovedvægt i Jylland syd for Limfjorden (13).

I en enkeltgrav forekommer en type IC dolk kombineret med en konisk ravnap med v-boring. Ravnapper med v-boring findes – ofte i flere eksemplarer – i 15 grave, der med én undtagelse, stammer fra Nordjylland. I alle kombinationsfund foreligger de sammen med type I dolke (14) (fig. 6). Både pilespidser og ravnapper er gravgods, som er gængs inden for den vesteuropæiske *klokkebægerkultur* (15). Keramik med klokkebæger- og deraf præget ornamentik har også sit tyngdepunkt i Nordjylland. Den kendes fra bopladser

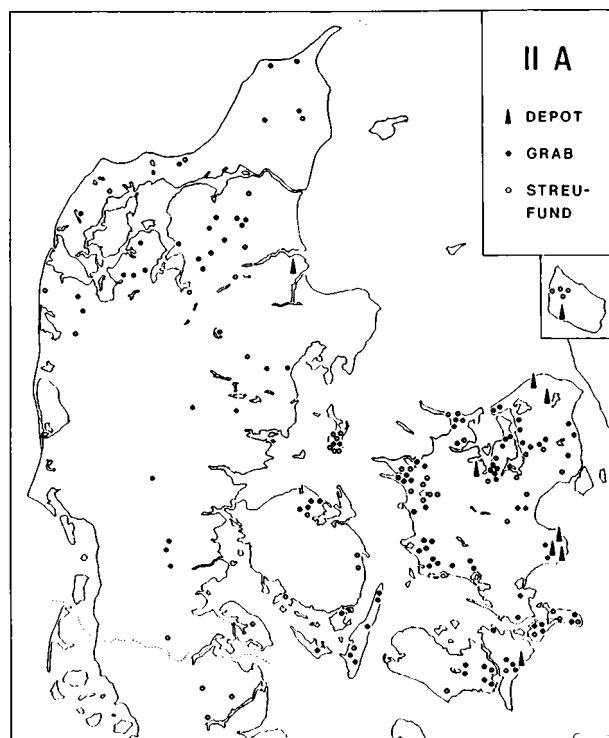

Fig. 4. Udbredelsen af type IIA dolke. Efter E. Lomborg 1973.

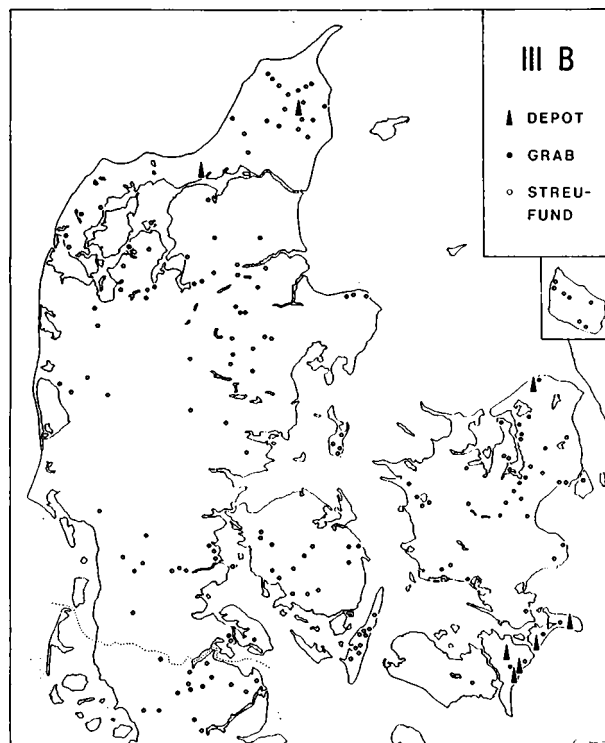

Fig. 5. Udbredelsen af type IIIB dolke. Efter E. Lomborg 1973.

Fig. 3.

type	depoter	grave	løsfund
IA	23,8	48,5	27,9
IB	28,6	42,3	29,2
IC	2,4	73,4	24,3
ID	17,1	40,2	42,7
II	18,3	43	34
III	6,6	20,9	72,5
IV	1,4	29,6	68,9
V	2,5	38,1	59,4

og grave. I kombinationsfund optræder den altid sammen med type I dolke (16) (fig. 7).

Der er således et påfaldende sammenfald mellem klokkebægerpræget kultur og dolke af type IA-C både med hensyn til udbredelse og datering.

Imidlertid kendes både fra Sydjylland og Øerne fund af uornamenterede lerkar, som på grund af formale træk kan jøvnføres med klokkebægre (17). Ganske få klokkebægerornamenterede kar er fremkommet i disse områder (18).

Den i Europa typiske klokkebæger følgerenstand, håndledsbeskytteren, kendes fra Nordjylland, men er ikke begrænset til dette område. Kun stykket fra Myrhøj er fundet sammen med type I dolke (19).

I den tidlige del af senneolitikum er der i de østdanske dolkgrave fundet bennåle og andet, der kan jävnføres med *Aunjetitzkulturens* metaltyper. Lomborg har da også påvist områdets tilknytning til Aunjetitzprægede kulturer syd for Østersøen (20). De uornamenterede »klokkebægre« kan også ses i denne sammenhæng. I det øst- og mellemeuropæiske område er der overalt en tendens til, at klokkebægre »mister« deres ornamentik ved overgangen til Aunjetitzkultur. Udviklingen i Vesteuropa fortsætter derimod med ornamenteret keramik både i grave og på bopladser, ligesom de typiske følgerenstande i Vesteuropa hovedsagelig tilhører tiden efter de egentlige metalkulturers opkomst (21).

Den måde, hvorpå klokkebægerhorisonten afspejler sig i danske fund, danner en lokal pendent til den situation, der kan iagttages i Europa generelt. I Mellem- og Østeuropa udgør ornamenterede klokkebægre en lille del af lerkarmaterialet, der ellers består af lokale, neolitiske typer. Det typiske er, at klokkebægerkulturen optræder i klumpninger i begrænsede områder, mens der herudenom findes en anden »kultur«. I modsætning hertil kan man i Rhinområdet og England se en mere massiv udbredelse, der ikke er begrænset til mindre områder, ligesom kulturen her manifesterer sig i både boplads- og gravfund (22).

Mens klokkebægeret således i forskellige lokale udformninger sammen med sine følgerenstande har en meget vid udbredelse, kan det, man kan kalde en egentlig kultur, kun lokaliseres til nogle få afgrænsede områder. I hele sit europæiske udbredelsesområde kan klokkebægerkulturen derfor ikke opfattes som en »kultur« i gængs forstand. Den kan derimod ses som et

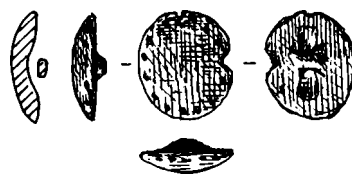

Fig. 6. Ravnap med V-boring. Gravfund Fredsø, Thisted amt. Efter E. Lomborg 1973.

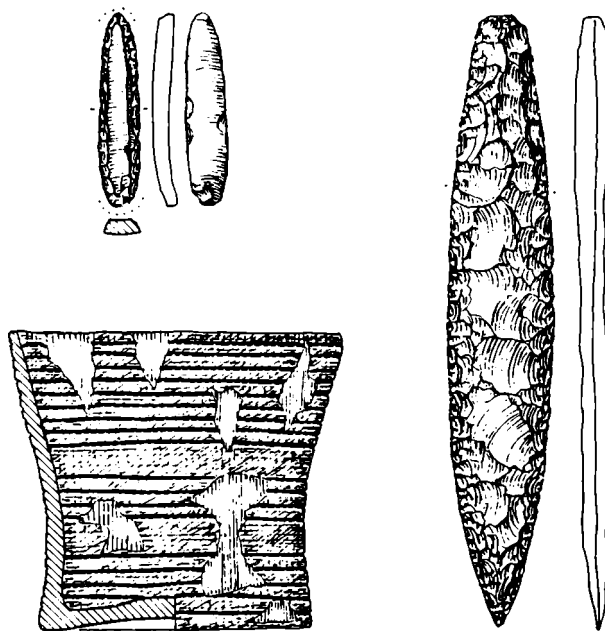

Fig. 7. Klokkebægerornamenteret lerkar kombineret med dolk af type I. Gravfund fra Rødding. Efter Klaus Ebbesen 1977.

begrænset sæt af genstande, der krydser kulturområder og optræder i forskellige lokale sammenhænge. Grunden til at klokkebægerkulturen spredtes så hurtigt og vidt, er tolket som et tegn på tiltagende statusforskelle inden for de metalbrugende samfund. Særlig vægt blev lagt på en »fin« keramik i grupper, der yderligere understregede status ved hjælp af metaldolke, bestemte smykker og andet – de såkaldte klokkebægerfølgegenstande. Kontrol med og udveksling af disse statusgenstande var nødvendig for eliten for at opretholde dens position og kontakt med andre elitegrupper. I samme netværk kunne indgå metal og andre ressourcer, som derved kom under elitens kontrol (23).

Keramikmoden blev særlig udviklet i Vesteuropa tilsyneladende også udenfor elitekontekst. Det vil sige, at keramikken efterhånden mistede en del af den oprindelige status. En lignende proces kan dolken siges at undergå i områder, hvor tilgangen til egnet flint gjorde en storproduktion mulig.

I Danmark er klokkebægerpræget særlig tydeligt i Nordjylland, specielt i Himmerland, hvor det findes både i grav- og bopladsfund. Bopladsfundene indeholder både de fine klokkebægre og en grovere keramik, der er speciel for klokkebægerbopladser i Vesteuropa (f.eks. store vulstkar). I resten af landet optræder klokkebægerpræget sporadisk, og der kendes ingen bopladser af samme karakter som de nordjyske.

Der er ikke basis for at antage, at klokkebægrene er importerede (24). Både de svajede og såkaldte retvægede klokkebægre er ofte af særlig tyndvægget, hårdt gods med en særlig blank rødlig eller sort overflade. Men herudover viser de samme karakteristika som anden senneolitisk keramik (25).

Som det fremgår, er der i Nordjylland en »ophobning« af typer, der kan ses i sammenhæng med den vesteuropæiske klokkebægerkultur. Koncentrationen

og udbredelsesmønsteret for disse typer er i udpræget grad overensstemmende med dolke af type IA-C. Dette øger sandsynligheden for, at en nordjysk lokalgruppe i den tidlige senneolitikum er signifikant. Produktionen af en i teknisk henseende særlig dolktype, som er koncentreret i grave i dette område, og som praktisk talt ikke distribueres uden for Jylland tyder på, at man i denne lokalgruppe har haft brug for en markering af status ud over den, en almindelig dolk kunne give.

Det er således muligt at fastslå, at zone I i den tidlige senneolitikum er opdelt i lokalgrupper, hvoraf den nordjyske fremstår særlig tydeligt. Denne opdeling er antydnet alene ud fra dolkenes produktion og udbredelse, men bliver særdeles tydelig, når andre genstandstyper inddrages.

Traditionelt periodeinddeles senneolitikum efter dolketyperne, således at dolke af type I udgør SNA. Denne periode bliver i Østdanmark derved relativt svagt belagt med dolke, idet type ID er fåtallig (26). Imidlertid har T. Madsen fremlagt et overbevisende forslag angående dolketypernes relativ kronologiske forhold (27). Heraf fremgår det, at der er en næsten total overlapning mellem type I og II dolke, ganske vist sådan, at type II kommer senere i produktion end type I, men således at den sammen med type ID udgør den østdanske produktion. *Dersom dette følges har vi således en kronologisk signifikant periode i Jylland hovedsagelig med dolke af type IA-C og klokkebægerpræg samtidig med en periode på Øerne hovedsagelig med dolke af type ID-II og Aunjetitzpræget kultur.*

4. Yngre senneolitikum

Fra og med type III dolke er lokalgrupperne i Zone I opløste. I Nordjylland forsvinder klokkebægerornamenteret keramik både fra grave og bopladser. Det

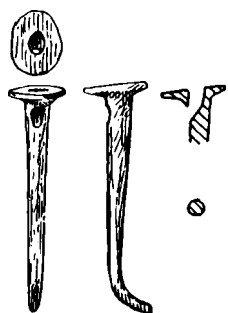

Fig. 8. Gravgods fra yngre senneolitikum (jættestue). Brønshøj, Randers Amt. Efter E. Lomborg 1973.

gælder ligeledes grave med flere pile og rav. De samme typer af dolke og gravgods findes nu inden for hele zone I. Dolke af typerne III-V er i grave kombineret med bennåle af Aunjetitztyper, enkelte metalgenstande, skiferhænger og evt. et lerkar (28) (fig. 8). I forhold til de tidligere typer ændres både udbredelsesmønsteret og konteksten for dolke af type III-V. Opløsningen af få, tydelige lokale centre for dolkproduktionen falder sammen med en mere jævn spredning af dolke ud over landet og en afmatning af skikken at nedlægge dolke i depoter og grave. Det vil sige, at en større del af de yngre typer dolke er i cirkulation. Dette kan være udtryk for, at flintdolken har mistet en del af sin oprindelige status. Udviklingen i den yngre del af senneolitikum præges af den Aunjetitztradition, der i den forgående periode vandt indpas i den østlige del af zone I (29). Stærkere kontakter med det østlige Mellemeuropa netop på dette tidspunkt understreges af, at angiveligt skandinaviske flintdolke, fundet nær Aunjetitzkulturens centrum, er af typerne III-V (VI) (30). Flintdolken har dog næppe spillet en væsentlig rolle for metalkulturerne og dens optræden her, skal snarere

tages som indikator for, at udveksling har fundet sted, uden at flintdolke var det primære objekt.

I den yngre del af senneolitikum introduceres metaller for alvor i Sydsandinavien. Flintdolken ændrede status og opkomsten af en enhedskultur indenfor zone I skal sikkert ses i denne sammenhæng. Bronzen depones i Sydsandinavien fortrinsvis i depoter. Den påfaldende nedgang i andelen af type III-V dolke i depoter må uden tvivl have en del af sin forklaring i, at bronzen overtog flintdolken status i denne sammenhæng. I gravene er der generelt ingen tegn på afsmitning fra det hierakiske system, der fandtes i de områder, hvorfra metallerne stammer (31). Kontrollen med metallens cirkulation og distribution synes derfor ikke at have den stærke karakter i senneolitikum, som tilfældet har været i ældre bronzealder (32).

Rav forsvinder næsten totalt fra fundene samtidig med, at lokalgruppen i Nordjylland opløses, og en større kontakt/udveksling med Østdanmark kommer i stand. Samtidig bliver rav almindeligt i de europæiske bronzekulturer – bl.a. i Aunjetitz. Denne situation har Shennan givet en forklaring på (33): rav forsvinder fra de hjemlige sammenhænge, fordi den rigelige forekomst umuliggjorde en stærk kontrol med dets distribution. Ravet indtog derfor ikke en høj prestigemæssig værdi. Derimod forblev ravet i cirkulation og fjernedes fra det hjemlige system ved udveksling sydpå, hvor det blev kontrolleret af dem, der var involveret i metalhandelen, og indgik i »elite«-kontekst.

Denne opfattelse af ravets rolle kan udmærket indpasses i de interne processer, der er skitseret. I den yngre del af senneolitikum er det netop den del af zone I, der tidligst var influeret af den mellemeuropæiske metalkultur, der »ekspanderer«. Større grad af interregional kontakt er etableret indenfor det hjemlige system. Samtidig med at det område, hvor rav har sin

største naturlige forekomst, bliver en del af den større kulturelle enhed, der har kontakt til metalkulturen, forsvinder rav ud af de hjemlige fundgrupper.

5. Slutning

Med udgangspunkt i flintdolkenes produktion, udbredelse og fundsammenhænge kan der iagttages en tvedeling af den senneolitiske periode. I den ældre del af perioden er produktionen af type I-II dolke forbundet med et distributionsmønster, der tydeligt viser, at især to områder inden for zone I, Limfjordsområdet og Stevns/Møn, har hver deres tradition for fremstilling af dolke. Distributionsmønsteret for hver af de to områders dolke er den normalfordeling, der fremkommer for typer, der er knyttet til en territorial enhed. Andre typer viser, at der i Nordjylland er en specielt signifikant lokalgruppe med stærke rødder i den vesteuropæiske klokkebægerkultur. At dolkproduktionen tog sin begyndelse i dette område, er der således kulturelle forudsætninger for. Fra begyndelsen af senneolitikum har Nordjylland en monopolagtig position i produktionen og udvekslingen af flintdolke. Også den afgrænsede udbredelse af andre typer tyder på regionale kontakter inden for dette område. En vis grad af hierarki afspejles i gravgods som rav, pilekogger, den specielt tilvirkede type IC dolk samt eventuelt ornamenteret keramik. Dolke distribueres uden for lokalområdet, mens dette stort set ikke gælder for de andre lokale typer. Dolkene fungerer således som objekt for interregionale kontakter, mens de øvrige typer indgår som objekter for de interne, sammenknyttende kontakter.

I Østdanmark er den ældre senneolitiske kultur derimod præget af Aunjetitzkulturen. Materialet fra Østdanmark har ikke et omfang, der gør det muligt at påvise regionalgrupper af samme karakter som den

nordjyske. En vis grad af kontakt/udveksling mellem Øst- og Vestdanmark ses tydeligst i forekomsten af enkelte klokkebægertyper i Østdanmark.

I yngre senneolitikum opløses de regionale forskelle i dolkproduktionen til fordel for den østlige tradition. Type III dolkene har et produktionscentrum på Øerne, men distributionsmønsteret, samt dolkenes fundsammenhænge er ændret i forhold til den ældre del af senneolitikum. Dette bliver endnu klarere med dolke af type IV-V, hvor ingen enkeltregion træder tydeligt frem, og intet specielt distributionsmønster kan iagttages. Andre typer viser, at der nu inden for zone I er tale om en enhedskultur med rod i det Aunjetitzprægede Østdanmark.

Disse ændringer skal ses i sammenhæng med, at metaltilførslen fra Mellemeuropa tiltager, og en hjemlig produktion, især af fladøkser, kommer i gang. Både de hjemlige og fremmede metaltyper kræver begrænsede ressourcer, og begge grupper af metalgenstande optræder næsten udelukkende i depoter. Kontrol af metalgenstandenes distribution erstatter flintdolkens betydning i udvekslingssystemerne. Dette afspejles ved, at de lokale centre opløses, flintdolke bliver rigeligt repræsenteret udenfor de tidligere primære distributionsområder, akkumuleringen i depoter aftager betydeligt, og en større del er i fri cirkulation. Der er ikke længere behov for at opretholde de lokale centre, der var baseret på kontrol med produktion og distribution af dolke. For at kunne deltage i og få udbytte af metaltilførslen, var det mere væsentligt at skabe større intern kontakt inden for zone I, gennem hvis østlige område kommunikation til områder med metalressourcer og kendskab til teknologien var etableret.

Noter

1. Hodder 1982, s. 207.
2. Hodder 1978a.
3. Shennan 1977, Gimbutas 1965 s. 245ff.
4. Lomborg 1973.
5. *ibid.* s. 32ff. og fig. 9, fig. 12-15.
6. *ibid.*
7. Hodder 1978b s. 156ff.
8. % -satserne udregnet efter kataloget i Lomborg 1973.
9. Lomborg 1973 s. 44ff. fig. 21-23.
10. Lomborg 1973 s. 47ff. fig. 24-27.
11. *ibid.* s. 170ff.
12. Rasmussen 1979.
13. *ibid.* Der er registreret 62 grave med pile, hvoraf 12 indeholdt mere end 2 pile. I 27 grave er pile kombineret med dolke type I, i 3 med dolke type II og i 1 med dolk type III.
14. *ibid.* Eneste ravknep fra Øerne er A14728 fra en SN stenboks, hvori også fandtes en dolk af type VI. Det er derfor muligt, at knappen tilhører den yngre gruppe, som dateres til ældre bronzealder (Becker 1954).
15. Clarke 1970 s. 95 og 113.
16. Rasmussen 1979, Lomborg 1975, Ebbesen 1979 og Jensen 1972. Klokkebægre, og deraf afledte lerkar, kendes fra 15 grave, hvoraf 7 er i sikker kombination med type I dolke.
17. Rasmussen 1979.
18. Lomborg 1975 s. 24. Et enkelt kar ornamenteret som de nordjyske (Globes B3) stammer fra en sjællandsk grav sammen med dolk type IIB (A12319).
19. Skov 1969-70, Jensen 1972.
20. Lomborg 1973 s. 138ff.
21. Harrison 1980 s. 70ff, Shennan 1976 og 1977.
22. Harrison 1980, Shennan 1977.
23. Shennan 1976.
24. Lomborg 1975 s. 24. Klokkebægeret lå i kammeret i samme lag som type I dolke, mens overgravsøksen, som Lomborg daterer ud fra, lå i kammerets gang.
25. Rasmussen 1979. Karakteristisk for SN keramik er tredelt skærv og magring med knust granit.
26. Lomborg 1973 s. 69.
27. Madsen 1978.
28. Lomborg 1973 s. 146, fig. 84. Rasmussen 1979.
29. Lomborg 1973 s. 178ff.
30. Zápotočský 1961.

31. Gimbutas 1965 s. 245ff.

32. Kristiansen 1984 s. 86.

33. Shennan 1982. Litteratur

Litteratur

- Becker, C.J.: A Segmented Faince Bead from Jutland, *Acta Archaeologica* XXV, 1954.
- Clarke, D.L.: *Beaker Pottery of Great Britain and Ireland*. Cambridge 1970.
- Ebbesen, K.: Sikar og klokkebægerkultur. Holstebro Museums Årsskrift. Holstebro 1977.
- Gimbutas, M.: *Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe* 1965.
- Harrison, R.J.: *The Beaker Folk*. London 1980.
- Hodder, I.: *The Spatial Structure of Material Culture: A Review of some of the Evidence*. 1978a. I. Hodder ed.: *The Spatial Organization of Culture* 1978.
- Hodder, I.: *Some Effects of Distance on Human Interaction*. 1978b. I. Hodder, ed.: *The Spatial Organization of Culture*. 1978.
- Hodder, I.: *Towards a Contextual Approach to Prehistoric Exchange*. I Ericson & Earle ed.: *Contexts for Prehistoric Exchange*, 1982.
- Jensen, J. Aarup: *Bopladsen Myrhøj Kuml* 1972.
- Kristiansen, K.: *Ideology and Material Culture: An Archaeological Perspective*. I Spriggs, M. ed.: *Marxist Perspectives in Archaeology*. 1984.
- Lomborg, E.: *Die Flintdolche Dänemarks*, København 1973.
- Lomborg, E.: *Klokkebæger- og senere Beaker-indflydelser i Danmark*. Årb.Nord.Oldk.Hist. 1975.
- Madsen, T.: *Perioder og periodeovergange i neolitikum: Om forskellige fundtypers egnethed til kronologiske opdelinger*. Hikuin 4, 1978.
- Rasmussen, L. Wincentz: *Upubliceret prisopgave*, Aarhus universitet 1979.
- Shennan, S.J.: *Bell Beakers and their Context in Central Europe*. I Lanting & Waals eds.: *Glockenbechersymposium Oberried* 1974.
- Bussum, Fibula- van Dishoeck 1976.
- Shennan, S.J.: *The Appearance of the Bell Beaker Assemblage in Central Europe*. I Mercer ed.: *Beakers in Britain and Europe*.

- BAR supplementary series 26. Oxford 1977.
- Shennan, S.J.: Exchange and Ranking: The Role of Amber in the earlier Bronze Age of Europe. I Renfrew & Shennan eds.: Ranking, Resource and Exchange. Cambridge 1982.
- Skov. T.: Håndledsbeskyttere. Holstebro Museums Årsskrift. Holstebro 1969-70.
- Zápotocký, M.: Nordische Waffen und Geräte in der böhmische Frühbronzezeit. Památky Archeologicke 52. Prag 1961.